

РОЗДІЛ I

Теорія, історія, філософія держави та права

УДК УДК 347.13

Н. Оніщенко

Деякі умови забезпечення політико-правової реформи в Україні (теоретично-правовий аналіз)

Політико-правові реформи, що відбуваються сьогодні в Україні, з одного боку, характеризуються інтенсивним характером, із другого – потребують виваженого ставлення до них, відповідного забезпечення, без чого їх завершений характер уявляється неможливим. У статті запропоновано аналіз низки факторів та умов, за наявності яких реформи, що проводяться (конституційна, адміністративна, судова тощо), можуть розглядатися як підготовлені в контексті відповідного функціонування економічної системи, гармонізації правової системи, публічності права тощо.

Ключові слова: умови та фактори проведення реформ, правова система, економічна система, публічність права, правовий оптимізм, наслідки реформування.

Постановка наукової проблеми та її значення. Беззаперечна істина, що від того, як у суспільстві різні соціуми, прошарки, пересічна людина сприймають різні реформаторські старти, у тому числі реформи політичні й правові, залежить їхня доля, їх реалізація в суспільних відносинах.

Сучасний кризовий стан та його прояви породжують стійкий соціальний і правовий песимізм, що трансформується сьогодні із площини емоцій, почуттів, відчуттів, переживань (правова психологія) у площину переконань, ставлення, уявлень, стереотипів (правова ідеологія). Це й обумовлює певну ту чи іншу, на жаль, не завжди бажану для суспільства поведінку індивіда.

Не приділяючи аналізу причин цього явища спеціальної уваги (усі вони добре відомі як пересічному громадянину, так і державним діячам, посадовцям, політикам, представникам науки), хочемо лише наголосити, що песимістичні настрої багато в чому нівілюють, відкидають повагу до права як найбільш дієвого регулятора суспільних відносин. Такий стан речей обумовлює ситуацію, коли влада не може «достукатися» до людини; люди багато в чому ігнорують не тільки соціальні (мораль, релігійні канони), але й правові норми.

Формулювання мети та завдань статті. У цих умовах, на наш погляд, необхідне відродження поваги до права, принципів верховенства права, законності, підвищення авторитету закону, що є чи не першочерговим завданням представників вітчизняної науки. Тому, не пропонуючи нових «рецептів миттєвого одужання суспільства», ураховуючи, що це процес не одного дня, тижня або місяця, що суспільство не може «одужати» за «помахом чарівної палички», а довіра до права, закону й режиму законності не може виникнути миттєво, за бажанням представників як влади, так і соціуму, хочемо наголосити на тих невідкладних завданнях, які можуть слугувати розв'язанню зазначеної проблеми та, передусім, подоланню тотального явища – «правовий песимізм».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Перетворення справедливості на законність і її втілення в законодавство – ось головне завдання, до розв'язання якого має прагнути влада.

В інших випадках усе виразнішим ставатиме невдоволення суспільства феноменом держави в усіх проявах її функціональної здатності. Щодо нашого суспільства йдеться не про політичну

заангажованість, «кольори» та «фарби» від політики. Сьогодні це питання не є вже таким гострим у суспільній свідомості. Ідеться про несприйняття держави, багатьох її інститутів, недовіру до її реформаторських позицій та стартів, що тільки посилює песимістичні настрої в суспільстві.

Сьогодні тільки «ліниві» вчені й «незаповзятливі» практики не торкаються реформаторських засад у нашому суспільстві. Це реформа і конституційна (діяльність Конституційної асамблеї), і судова, і освіти, кримінальної юстиції, сфери трудових відносин тощо. Кожне зазначене спрямування навіть при ідеальному теоретичному обґрунтуванні й практичному фаховому супроводженні, можливо, не матиме жодного шансу на успіх, якщо не буде змінена в суспільній свідомості оцінка конструктивних властивостей та можливостей права, а реформи носимуть незавершений або напівзавершений характер.

Коли йдеться про політичні й правові реформи, вважаємо, що доречно буде зупинитися, передусім, саме на економіці, оскільки говорити про рівні реформи без реформ в економіці просто немає сенсу.

Економічний блок. Тема співвідношення права та економіки, пріоритет одного зі складників, розгляд умов їх гармонійного існування й удосконалення не є новими ні для вітчизняного, ні для зарубіжного наукового доробку. Утім, слід констатувати, що наукові розробки в цій площині були набагато жвавішими 10–15 років тому.

У сучасному правовому полі України серед виважених, ефективних і дієвих публікацій, присвячених цій проблематиці, можна назвати здебільшого публікації Інституту економіко-правових досліджень НАН України на чолі з академіком В. К. Мамутовим. Хоча, на наше глибоке переконання, в означених дослідженнях, широких наукових обговореннях, толерантних дискусіях сьогодні, як ніколи, є потреба.

Що ж у тандемі «економіка – право» є недосконалим, «невідповідним», таким, що гальмує суспільні відносини? Спробуємо окреслити деякі відповіді на ці запитання, підходи до аналізу цих явищ, що дають змогу з площини теоретичної, доктринальної перейти в площину практичну, конче необхідну сьогодні, доцільну для розвитку нашої держави.

Співвідношення «юридичного» й «економічного» має багатовікову історію, функціонування економічного механізму передбачає врахування суб'єктами економіки вимог права. Масове нехтування правовими нормами, прогалини в законодавстві, відсутність налагодженої судової системи призводять до руйнування економічних зв'язків. Особливо гостро наша країна відчуває це зараз, під час реформування економічних засад. Про це свідчить навіть побіжний аналіз друкованих публіцистичних видань України, які присвячують увагу цій гострій темі [3, с. 4; 10, с. 9; 11, с. 8; 5, с. 2].

Право як різновид соціального нормативного регулятора фактично впливає на різні сфери життєдіяльності суспільства, держави й людини. Особливе місце при цьому належить економіці, господарським зв'язкам, які являють собою певні матеріальні основи виробництва, відтворення духовних, моральних, політичних та інших цінностей суспільного життя. Право як багатоаспектна й різноманітна сфера буття людини виникло, розвивається та функціонує в результаті комплексу факторів, і економіка – один із найважливіших серед них.

Термін «економіка» походить від грецького *oikonomike*, що означає мистецтво ведення домашнього господарства. У сучасній мові під цим терміном слід розуміти сукупність суспільно-виробничих відносин, господарче життя, стан господарства [4, с. 339].

Ідеї соціально-економічної рівності та справедливості, які знайшли відображення в офіційних правових джерелах старовини, ґрунтуються на принципі еквівалентності, що виник при «обмінних» відносинах.

Вступаючи у відносини обміну, люди розглядали продукти своєї діяльності й послуги як рівноцінні, при цьому формувались уявлення про еквівалентність та стандарти того, що можна вважати еквівалентом [12, с. 550–560].

Основоположники марксизму абсолютизували залежність права від економіки, від пануючих у суспільстві виробничих відносин, що призвело до збідніння, у певному сенсі, розуміння й значення права в житті суспільства. З іншого боку, із погляду історичної дійсності важко заперечувати важливість економічного фактора у виникненні права. Історія права дає чимало підтверджень цьому, наприклад, відомий поділ історії людства на два способи його існування й відтворення – на «присвоєння» та «виробництво». На думку А. Б. Венгерова, цей факт «є також і методологічним ключем до

вивчення походження права» [8, с. 155]. «У виробничому господарстві, – зазначає А. Венгерів, – ускладнюється організація виробництва ... Виникає необхідність регламентувати сільськогосподарське виробництво, зберігання, розподіл і обмін додаткового продукту і виникаючих на цій основі відносин власності» [8, с. 157]. У самому процесі виникнення особливостей та властивостей права відчувається «дихання» економічних відносин [2, с. 260–279].

Отже, розвиток виробництва, суспільний розподіл праці і його вдосконалення, виникнення відносин власності та обмін виробленими продуктами стимулюють потребу й необхідність у формуванні таких соціальних норм, які, крім заборон та обов'язків, надавали й забезпечували можливість вибору рішень і дій індивідів.

Серед багатьох ідей природно-правового вчення найбільшої уваги заслуговують принципи невід'ємності прав і свобод людини та рівності людей. Відновлення соціальної й економічної справедливості втілювалося в гаслі «Свобода, рівність, братерство» епохи буржуазних революцій.

Розуміння свободи виходило не тільки з особистої свободи індивіда, а й, передусім, із права власності, яке вимагало правового закріплення та охорони.

Історично саме в епоху становлення капіталістичних відносин оформились основні національні правові системи та право як основний елемент правових систем перетворилося в атрибут суспільного життя, який розвивається й удосконалюється: у законодавстві, юридичній техніці, правозастосуванні, ефективності регулювання суспільних відносин тощо.

Зі свого боку, економічна діяльність, набувши рис ринкової, іншими словами – саморегульованої, такої, що має здатність до саморозвитку у сфері суспільного буття, так само, як і право, стає відносно самостійною.

Із зазначеного випливає, що право й економіка не просто співвідносяться, а взаємодіють, взаємовпливають одне на одного. До певної міри (і ми це спробували показати вище) право являє собою продовження економіки. Зі свого боку, і економіка може існувати й розвиватися тією чи іншою мірою як регульована та спрямована за допомогою державно-правових настанов система.

Характер і форми взаємодії права та економіки можуть і реально обумовлюються різними факторами. Про це знову ж таки свідчить історичний аналіз.

Ми вважаємо, що при дослідженні проблем співвідношення права й економіки в різних соціальних системах доцільним є шлях їх класифікації та дослідження залежно від розвитку або відсутності структур ринкової економіки [6, с. 20–27; 372–385].

Адміністративно-командна система породжує уяву щодо співвідношення права й економіки: право – це концентроване вираження політики, політика – концентрований вираз економіки.

Соціальні системи зі змішаною економікою набули поширення в середині XX ст. Вони відображають реальні зрушення в соціально-економічному житті та пов'язані, насамперед, із посиленням ролі держави в економіці. На сьогодні, мабуть, у жодній країні немає економіки в класичному ринковому варіанті або повної відсутності ринкових відносин.

При цьому співвідношення права й економіки можна визначити таким чином: право, урахувавши об'єктивні закони економіки, «прагне» за допомогою нормативних настанов відновити соціальну та економічну справедливість у суспільстві.

Блок «Правова освіта». Наукове спрямування, попри всі кризові прояви, політичні симпатії або, навпаки, різні дисфункції суспільного розвитку, ніколи не полишало ні гуманітарного видавничого простору, ні юридичного наукового доробку. Це, зокрема, стосується проблематики, пов'язаної з правовим вихованням, правовою освітою, правовою культурою, правовою свідомістю особи [7, с. 14].

І хоча цю наукову сферу цілком виправдано можна віднести до добре відомого всім музичного проекту «Старі пісні про головне», коефіцієнт корисної дії її впровадження в суспільні відносини лишається стабільно низькими. Проблема, беззаперечно, – одна з першочергових у сприйнятті права як явища соціальної дійсності, усвідомлення його ролі, місії в житті як пересічного громадянина, так і суспільства в цілому. Означена наукова сфера, безумовно, не є новою, але беззаперечний і той факт, що, попри всі намагання її теоретичного освоєння задля реалізації практичних потреб, «віз лишається на місці». Більше того, бурхливий кількісний розвиток юридичних навчальних закладів очікувано міг би призвести до покращення правової обізнаності в суспільстві. На жаль, цього не сталося.

Наскільки ж важливою є категорія «правова освіченість» в життєдіяльності людини? Якщо виступати в рамках не тільки пошукових теоретичних моделей, але й практичних ракурсів і напрямів, то можна констатувати, що якість нашого життя, безумовно, пов'язана з цією категорією: від бізнес-плану до якості медичного обслуговування, від належних умов праці до належних умов відпочинку.

Таким чином, ми безпосередньо стикаємося з потребою особистого оволодіння не тільки «азбукою права», а й потребою більш високого рівня правової освіченості. Скільки б негараздів нашого економічного, соціального, політичного життя, скільки зайвих нарікань на владу, державу, суспільство, роботодавців тощо вдалося би уникнути, якби кожний пересічний громадянин, незалежно від віку, статі й соціального становища, характеризувався більшою правовою грамотністю сьогодні.

Отже, потрібно в рамках теоретико-правового аналізу зупинитися на понятті «правова освіченість» (як результат) і «правова освіта» (як процес досягнення результату). Якщо освіченість – це засвоєння різнобічних знань [4, с. 858], то правова освіченість – це засвоєння правових знань на певних етапах державно-правового розвитку у визначених темпорально-просторових координатах. Правова освіченість – рівень правової освіти.

Як і кожна теоретико-прикладна проблема, ця не є винятком і повинна враховувати як нові підходи, способи, методи вивчення, так і відповідну методiku щодо її реалізації. Відповідно до першої позиції, слід відразу наголосити на необхідності запровадження іншого, відмінного від попередніх часів підходу: пропозиція оволодіння не «правовим мінімумом» (цього явно не достатньо), а необхідним, відповідним цивілізованому суспільству рівнем правових знань у площині сучасного право-державотворення.

Блок гласності в праві. Отже, закономірний інтерес викликає питання: наскільки правові видання виконують необхідні суспільству функції. Цікавим у цьому контексті є також питання вартості публікацій у загальнодоступних юридичних виданнях і те, чи можна, з урахуванням далеко не дешевого способу оприлюднення правової інформації, вважати, що сьогодні наявні покращення в площині ознайомлення суспільства з правовою доктриною взагалі. Безумовно, це не просте питання, важливою відповіддю на яке є: «Чи не продукуємо ми сьогодні процеси, коли публічні юридичні дискусії стануть справою тільки наукової молоді – представників прошарку, які зобов'язані виконати статейний «дисертаційний мінімум» (п'ять публікацій у вітчизняних джерелах). Що ж до серйозних наукових розробок у соціогуманітарній сфері, зокрема в правовій, то складається враження, що наукові видання здебільшого зацікавлені в кількості, а не в якості публікацій, ураховуючи необхідний їм грошовий еквівалент, здатний підтримувати життєдіяльність видання.

Певні аналогічні претензії можна пред'явити й до монографічних публікацій. У них, безумовно, є суттєва потреба в суспільстві, яке намагається розвивати інститути громадянського суспільства та «сповідувати» постулати правової держави. Справа в тому, що монографічні наукові видання спонсоровані, зазвичай, авторами й тому виходять невеликим тиражем, а отже, стають надбанням не стільки громадськості, скільки певних наукових кіл.

Стосовно зовнішнього або міжнародного аспекту вітчизняної гласності в праві слід зауважити, що останнім часом точиться жвава дискусія щодо обов'язковості закордонних фахових публікацій для здобувачів наукових ступенів. Утім, ще раз наголосимо, що наукові знання «прирастають» не тільки працями наукової молоді. Що ж стосується «зрілих» досвідчених науковців, то критерії обов'язкової закордонної «прокатки» своїх наукових ідей (індекс цитування) є не до кінця продуманим для представників гуманітарної науки*, оскільки цей критерій є суто інструментальним, кількісним, а не сутнісним. По-перше, «насильницька гласність» правових ідей до позитивного результату навряд чи призведе. Потрібно, щоб праці вітчизняних фахівців правової сфери були затребувані хоча б у близькому зарубіжжі, а публікації носили не примусовий характер, а були підкріплені науковим авторитетом авторів, котрі є знані в пострадянському просторі. Це ж можливо лише за умови поглиблення наукових зв'язків і контактів, чому сприяють такі заходи, як міжнародні наукові конференції, симпозіуми, конгреси. Важко сказати, коли проводилися, наприклад, останні

* Індекс цитування – прийнята в науковому середовищі оцінка «значущості праць» ученого. Величина індекса визначається кількістю посилань на цю працю (чи прізвище) в інших джерелах. Однак, для точного визначення значущості наукової праці важлива не тільки «кількість» посилань на неї, але і якість самої праці.

конгреси за роки незалежності України, а участь у міжнародних конкурсах наших монографічних видань є, мабуть, мрією кожного науковця.

Блок «Інтернет-видання». Можна зауважити, що інтернет-мережі до певної міри заповнюють відповідні прогалини. Утім до самих інтернет-мереж та інтернет-видань існує низка суттєвих претензій, принаймні на сьогодні.

Поняття інформаційного правового простору – категорія змінна. Сама ж інформаційна діяльність потребує чіткої правової регламентації. Сьогодні з упевненістю можна стверджувати, і це відзначають окремі вчені, про сформоване глобальне інформаційне суспільство, у якому обробкою інформації та її вищої форми – знань, – зайнято більше людей, ніж обробкою сировини й матеріалів, але кількість пропонованого матеріалу не означає його якості.

Однак, на жаль, мусимо визнати, що нині майже всі відносини, пов'язані зі збиранням, обробкою, передачею та іншим використанням інформації в електронній формі, не тільки не врегульовані правом, але на нормативному рівні навіть не існує дефініції основних понять, на формально визначеній основі яких має будуватися правове регулювання (наприклад кіберпростір, кіберзлочинність, протокол передачі даних, шлюз, проксі-сервер тощо).

Легкодоступна змінюваність інформації в електронній формі: на відміну від стабільної, документально оформленої інформації, електронна не має форми, стабільної в часі та просторі. У зв'язку з цим вона циркулює переважно неконтрольовано та хаотично [1, с. 563].

Ще одна проблема полягає в необхідності вирішити питання про контроль над інформацією, яка розповсюджується в електронних мережах, насамперед в Інтернеті. Крім цього, стає очевидним, що жодна сучасна держава не спроможна самотійно розв'язати всі проблеми, пов'язані з розвитком електронного інформаційного простору. Поступовий розвиток глобального інформаційного суспільства вимагає забезпечення його належного правового регулювання і на міжнародному, і на національному рівнях [9, с. 33–36].

Висновки та перспективи подальших досліджень. В умовах сучасного кризового стану, на наш погляд, потрібне відродження поваги до права, принципів верховенства права, законності, підвищення авторитету закону, що є чи не найпершочерговим завданням представників вітчизняної науки.

Співвідношення права й економіки можна визначити таким чином: право, ураховуючи об'єктивні закони економіки, «прагне» за допомогою нормативних настанов відновити соціальну та економічну справедливість у суспільстві.

Необхідним вважаємо запровадження якісно іншого підходу – оволодіння не «правовим мінімумом», а відповідним цивілізованому суспільству рівнем правових знань.

Правові видання виконують необхідні суспільству функції за умови, що праці вітчизняних фахівців правової сфери були затребувані, а публікації – підкріплені науковим авторитетом авторів.

Сприйняття права: а) як знаряддя для силового забезпечення проведення певної політики; б) як засобу здійснення певних управлінських завдань; в) як веління держави – провокуватиме ситуацію, тому що люди ігноруватимуть старти й починання, запропоновані державою. Полілог між суспільством – державою – владою – людиною ставатиме дедалі складнішим. Отже, ученим важливо відповісти на запитання: «Що прагне сьогодні суспільство? Чого бажає пересічна людина у сфері права?» – і запропонувати свої ефективні «рецепти» задля забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини.

Джерела та література

1. Актуальные проблемы теории государства и права : учеб. пособие / отв. ред. Р. В. Шагиева. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2011. – 576 с.
2. Алексеев С. С. Линия права / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 2006. – 461 с.
3. Быстрицкий Е. О. О чем свидетельствует стратегия, утвержденная Президентом? / Е. О. Быстрицкий // Зеркало недели. – 31 марта 2012. – № 12 (60). – С. 4.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
5. Головатый И. Николай Азаров: «За два года правительству удалось создать запас прочности экономики, позволяющей минимизировать влияние негативных мировых тенденций» / И. Головатый // Факты. – 11 августа 2012. – С. 2.

6. Марченко М. Н. Проблемы общей теории государства и права : учебник : в 2-х т. / М. Н. Марченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2007. – Т. 2 : Право. – 656 с.
7. Массовое сознание: колебание и прогресс // Зеркало недели. – 10.11.2012. – № 40 (88). – С. 14.
8. Общая теория права : курс лекций / под ред. В. К. Бабаева. – Н. Новгород : Нижегородская высш. шк. МВД, 1993. – 693 с.
9. Оніщенко Н. Проблеми протидії правопорушенням в інформаційній сфері: реалії та перспективи / Н. Оніщенко, С. Сунегін // Віче. – черв. 2012. – № 11 (320). – С. 33–36.
10. Продан О. Без успешного малого и среднего бизнеса не может быть успешной экономики / О. Продан // Зеркало недели. – 9 июня 2012. – № 21 (69). – С. 9.
11. Савченко А. Социальная ответственность корпораций / А. Савченко // Зеркало недели. – 21 апреля 2012. – № 15 (63). – С. 8.
12. Теория государства и права / под ред. В. П. Малахова, В. М. Казакова. – М. : Академический проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2002. – 576 с.

Онщенко Н. Некоторые условия обеспечения политико-правовой реформы в Украине (теоретико-правовой анализ). Политико-правовые реформы, происходящие сегодня в Украине, с одной стороны, характеризуются интенсивным характером, с другой – требуют взвешенного отношения к ним, соответствующего обеспечения, без чего их завершённый характер представляется невозможным. В статье предложен анализ ряда факторов и условий, при наличии которых реформы могут рассматриваться, как подготовленные в контексте надлежащего функционирования экономической системы, гармонизации правовой системы, публичности права и т. п. Делается вывод о необходимости возрождения уважения к праву, верховенству права и правопорядку, принципу законности. Соотношение права и экономики можно определить следующим образом: право, учитывая объективные законы экономики, «стремится» с помощью нормативных установок восстановить социальную и экономическую справедливость в обществе. Необходимым считаем внедрение качественно иного подхода – овладение не «правовым минимумом», а соответствующим цивилизованному обществу уровнем правовых знаний. Правовые издания выполняют необходимые обществу функции при условии, что труды отечественных специалистов правовой сферы были востребованы, а публикации – подкреплены научным авторитетом авторов.

Ключевые слова: условия и факторы проведения реформ, правовая система, экономическая система, публичность права, правовой оптимизм, последствия реформирования.

Onishchenko N. Some Conditions Ensuring the Political and Legal Reform in Ukraine (Theoretical and Legal Analysis). Political and legal reforms taking place today in Ukraine, on the one hand, are characterized by intense character, and on the other, they require a balanced approach as well as proper support. Their complete nature is regarded to be impossible without the later elements. The article offers an analysis of a number of factors and conditions under which reforms can be seen as efficient in the context of the proper functioning of the economic system, the harmonization of the legal system, publicity rights, etc. The author came to a conclusion about the necessity to revive the respect to the law, to the rule of law and the supremacy of law, and the principle of legality. The balance of law and economic life can be defined as follows: the law by means of the objective laws of economy tends to restore social and economic justice in society, with the help of the regulatory norms. It is necessary to implement a qualitatively different approach – a civilized society should acquire not only legal minimum but appropriate level of legal knowledges. Legal editions perform the necessary public functions under the condition when the legal works of the domestic experts are in demand and all the publications are supported by the academic authority of the authors.

Key words: conditions and factors of reform, the legal system, economic system, publicity right, legal optimism, the consequences of the reform.

УДК 340.15(47+57):343.81

М. Яцишин

До питання про організаційно-структурну побудову та підпорядкування радянської пенітенціарної системи (історико-правовий огляд)

У статті проаналізовано організаційно-структурну побудову та підпорядкування радянської пенітенціарної системи з виявленням позитивного й негативного досвіду, що може бути враховано при здійсненні заходів